

AKSARAY HALK KÜLTÜRÜ VE TÜRK DÜNYASI

PROF. DR. SAİM SAKAOĞLU

Konumuz olan "Aksaray Halk Kültürü"ne geçmeden önce, kısaca kültür kavramına eğilmek istiyorum. Sözlükler ve ansiklopediler "kültür"ü çok farklı şekillerde tarif etmektedir. Kültür gibi sınırları çok geniş olan bir kavramı, değişik açılardan inceleme konusu olarak ele alanlar, kendilerine uygun bir tanımla karşımıza çıkmaktadırlar. Biz ise, yurdumuzda oldukça ilgi gören şu tanımı sunmak istiyoruz:

"Gelenek, sanat ve diğer manevî kuvvetlerin geliştirilmesiyle kişilerin olgunlaştırılması, hedefli ve plânlı bir yaşayış tarzı, içimizdeki ve çevremizdeki dünyanın var olmasıdır."¹

Bu tanımı ortaya koyan araştırmacılar "kültür"ü, gelişmesine göre iki alt dala ayırmaktadırlar:

1. İlkel kavimlerin kültürü
2. Medenî kavimlerin kültürü

Fikrî yönden Atatürk'ün yetişmesinde önemli bir yeri olan Ziya Gökalp'ın "kültür" yerine "hars" kavramına yer verdiğini, her hâlde çoğumuz hatırlayacaktır. Türk kültürünün korunup yaşatılmasında ulu önder Atatürk'ün ne büyük çabalar harcadığını, kültürümüzün yeni nesillere öğretilmesi için nasıl çalıştığını da kültürümüzle uğraşanlar bilirler. Onun, ilk kültür bakanlığını kurduğunu da unutmamak gerekir. Atatürk, kültür konusundaki görüşlerini çeşitli konuşmalarında dile getirirken, âdeta biz Türklere has yeni bir tanımı da ortaya koymuştur. O, bir konuşmasında kültür ile ilgili görüşlerini aşağıdaki şekilde derli toplu olarak bizlere armağan etmiştir:

"Kültür; okumak, anlamak, görmek, görebildiğinden mana çıkarmak, intibah almak (uyanmak), düşünmek zekâyı terbiye etmektir."²

1 Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, "Amacımız ve Yolumuz", *Türk Kültürü*, 1 (1), Kasım 1962, s. 8-9.

2 Prof. Dr. Afet Inan, *M. Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım*, İstanbul 1971, s. 45; Dr. Müjgân Cunbur, *Atatürk ve Millî Kültür*, Ankara 1981, s. 15.

Ancak unutmamak gerekir ki, Atatürk'ün en güzel ve anlamlı vecizelerinden biri olan, "Türkiye Cumhuriyetinin temeli kültürdür." sözü, onun bu konudaki görüşlerinin âdeta billûrlaşmış şekli gibidir.³

* * *

Gelelim Aksaray halk kültürüne... Bu kavramın içine pek çok konuyu alabiliriz. Biz, bunlardan bazılarını sıra ile değinerek, millî kültürümüzle olan bağına eğilmeye çalışacağız.

Araştırmacılar, insan hayatının önemli üç bölümüne "Geçiş Dönemleri" adını vermektedirler. Doğum, evlenme ve ölüm. Bunlarla ilgili geleneklerimiz arasında nasıl bir benzerlik vardır, bu benzerlik Türk coğrafyasında ne dereceye kadar yaygındır, gibi sorulara çeşitli örnekler vererek cevaplar arayacağız.

Düğün; yeni bir akrabalığın kurulduğu, yeni bir yuvanın temelini atıldığı, çok geniş boyutları olan sosyal bir olaydır. Delikanlının evlenme arzusunu aile fertlerine imalı yollarla belirtmesinden düğün sonrasındaki karşılıklı davetlere kadar pek çok safhası olan bu törenler zincirinin bir halkasına eğilmek istiyoruz.

Aksaray'ın Mamasum köyünden alacağımız düğün olayı, gelinin kocası evine gelmesiyle ilgilidir. Günlerce, haftalarca, hatta aylarca süren hazırlıklar bitmiş, artık genç kız doğup büyüdüğü baba ocağından yeni ocağına, eşinin evine doğru yol almaktadır. Bundan sonrasını bir Mamasunlunun ağzından dinleyelim:

"At arabasıyan gelin indi mi köyün büyükleri gelini namehremden geçirmek için kilim dutarlar. Kilim gelinin ciyizinden dutulur. Kilim dutulurken beraber gelini indirelim diye çabalarlar. Gelin inmez. Yanındaki kadın sâdıç "İnme!" diye dürtükler. Gelin inmeyinci bahşiş ister. Bunun üzerine gayınbaba duruma göre, "Fılan yirdeki tarlayı bahşşiyorum." dir. Gelin tekrar inmezse gaynanadan bahşş bekler. Gaynana da, "Gızım ahırdan bi ahır gibi bi tosun bahşşladım." dir. Gelin artık iner. Gelini gaynınnan gardaşı indirir. İçeri girerken gavurgaynan üzüm gelinin üstüne atılır. "Gelin uğurlu olsun" diye bolca atılır. Ondan sonra önceden ayarlanmış bi gaşşık yağınan balı garışdırıp gelinin sağ avucuna yağlarlar. Besmele çekdirip sağ ayağınan içeri girdirirler. İçeri girince usu-

3 Inan, s. 45.

le göre gaynanasını çığırtırlar. Halbükü gelinin yanındadır. Gelinin eline bir yimeni virirler. "Gaynanayın çenesini çek de sana çok konuşmasın, aman boğma, usulca çek" dirler. Gaynanasının çenesini çekdirirler. Bi de geline gaynanasının ayağının altını öpdürürler. Gaynana ayağını uzatır, gelin de öper. Ondan sonra garırlar bir zamah iderler."⁴

Burada dikkatimizi çeken çok güzel motifler vardır: Gelinin, kayın pederi ve kayın validesinden bahşış koparması; gelinin başına, eşinin evine girerken gavurga ile üzümün atılması; sağ avucuna yağ ve bal karışımının sürülmesi; besmele çektilirip sağ ayağı ile içeri girdirilmesi, kayın validesinin çenesinin gelin tarafından çekilmesi gelinin kayın validesinin ayağının altını öpmesi, vb.

Biz bunlardan birini, gelinin başına gavurga ile üzümün atılması motifini ele almak istiyoruz. Burada, gavurga ile üzümün kim / kimler tarafından atıldığı belirtilmemiştir. Belki dinleyicilerimiz arasında bu eksikliği giderecek olanlar vardır. Gelenekte, gelin eve girerken başına bir şeylerin atılması vardır. Ve atan daima damattır.

Doğum yerim olan Konya'da çocukluğumda yaşadığım olayı şöyle özetlemek istiyorum:

Yıl 1949, ben 9-10 yaşlarındaydım. Ağabeyim evleniyor. Yengem bizim eve girerken, mahallenin erkekleri kilimleri boylarından daha yükseğe gelecek şekilde kaldırırlar. Faytondan inen yengem bir kilim koridorundan geçerek evimizin avlusuna girdi. Bu sırada damat yani ağabeyim, avucundaki bozuk paraları, küçük kağıt parçalarıyla birlikte yengemin başından aşağı atmaya başladı. Ve mahallenin çocukları o paraları, yani on paraları, bir kuruşları toplamaya başladılar. Atılanlar arasında gavurga var mıydı, hatırlayamıyorum. Ancak olsa bile, o yıllarda son derece tozlu olan sokağımıza düşen o tür yiyecekleri hiçbir çocuk toplamak istemezdi.

Peki, "gavurga", sözlüğe göre "kavurga" ne demektir? Belki yeni nesil arasında "gavurga"nın ne olduğunu bilmeyenler vardır. Türk Dil Kurumunun sözlüğü bu kelimeyi şöyle tanımlamaktadır:

---

4 Yasemin Avan (Hzl.), *Aksaray Folklorundan Örnekler*, Aksaray (1994), 119-120.

Kavurga: İs. hlk (halk ağzında). Buğday, mısır gibi tahılların kuru yemiş gibi yenilmek için ateşte kavrulmuşu.⁵

Sözü burada bir deyimimize getirmek istiyorum; öyle sanıyorum ki bu deyim çöğünluğumuz hemen hatırlayacaktır: *Darısı (dostlar) başına*. Deyimimizin anlamı, ilgili sözlükte şöyle açıklanmaktadır: Dilerim ki bu güzel duruma sen de kavuşasın (Bütün dostlar kavuşsunlar).⁶

Burada olayın köküne inmek istiyorum. Türk dünyasının büyük bir bölümünde yeni evine gelmekte olan gelinin başından aşağıya bir şeyler atılır. Bunlar arasında; buğday, darı, "gavurga", elma ve hamur lokmasını özellikle sayabiliriz. Pek çok yerde darı atıldığı için gelin hanım, darıyı atanlar arasında yer alan genç kızlara böyle seslenir: Darısı başınıza. Yani, sizler de evlenin yuva kurunuz ve sizlerin de başınıza atılsın veya serpinsin.

Şimdi bakalım bu darı veya benzeri yiyecek veya nesnelere gelin hamımın başına atılması geleneği nerelerde görülmektedir.

698 yıl önce koca bir imparatorluğun temellerinin atıldığı Söğüt ve Domaniç, belki de bu geleneğin Anadolumuzdaki en eski kaynağına sahiptir. Namık Kemal'in söyleyişiyle, "Cihangirâne bir devlet çıkardığımız aşiret"imizin torunlarının hâlâ eski yüzyılları düşünerek yaşadıkları bu kendi hâlindeki yerleşme birimlerimizle ilgili olarak şu cümleyi aktarmak istiyorum. "*Söğütlü gelin yeni evine girerken başının üzerine para ve şeker serpilmiştir.*"⁷

İsterseniz bir de yurdumuzun en güneydoğu köşesine geçelim. Bakalım Hakkâri'mizde bu gelenek nasıl yaşıyor: "Piryanışlerde gelin alayı düğün evinin kapısına geldikte damat dama çıkar. Yanında bozukluk olarak 15-20 lira vardır. Bunu SEPİ olarak gelinin başına saçar."⁸

Geleneğimizi bir de Tunceli'mizde arayalım; acaba orada nasıl gelişmiş? "Gelin gezdirilirken güveyi sağdııcı ile birlikte bir örtünün altına girerek iki muhafızının yardımı ile dama çıkarılır. Gelin kapının önüne getirilince güveyi geli-

5 *Türkçe Sözlük 2 / K-Z*. Ankara 1988, s. 818.

6 Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 2/Deyimler Sözlüğü*. Ankara 1984, 588, nr. 3796.

7 Doç. Dr. Taylan Akkayan- Mehmet H. Aydın, *Ertuğrul Gazi'den Bugüne Söğüt*. İstanbul 1983 (?), s. 70.

8 Uğuroğlu Barlas, *Hakkâri Düğün Âdetleri*. İstanbul 1975, s. 35.

nin kafasına bir elma, arkasından da para atar. Parayı zengin olmak dileğiyle, elmayı da eşine saadet dilemek amacıyla atar."⁹ Tunceli Şavaklılarında ise elmanın yanında kuru üzüm, şeker, vb. de atılır.¹⁰ Pertekli öğrencim Nami Bamyacı da, "Damda hazır bulunan damat ile sağdıç, gelinin başına buğday ile karıştırılmış para atarlar ki buna "Gelinin başına para atma" denir demek suretiyle dile getirmektedir".¹¹

Genç illerimizden Kilis'imizin bu geleneğe bakışı ise şöyledir: "Gelin sandalyeye oturtulunca başından parayla şeker atılır. Genç kızlar bunu kapışırlar. Bu şeker ve paralar uğurludur. Kapanın bahtı açılır, gelin olur."¹²

Van'dan madenî paralarla çeşitli yemişler¹³; Zara'da ekmek¹⁴; Tekirdağ'da şeker, fındık ve para, Ağrı'da çerez ve elma¹⁵; Kemaliye'de buğday, elma ve para.¹⁶ Pirinç ve hamur lokmasının atıldığı yerler arasında Adana / Kadirli'nin Karabacak köyü, Antalya, Bartın, Bolu, Diyarbakır, Erzincan, Erzurum, Kastamonu, Kayseri, Niğde, Samsun / Havza, Sinop / Gerze'nin Dikmen köyünü sayabiliriz.¹⁷

Bu konuda vereceğimiz son örnek millî hudutlarımızın dışındaki Türk topluluğuyla ilgilidir. Önce şu satırları birlikte dinleyelim:

"... İhtiyar bir kadın, bir tas dolusu kuru yemişi, bir avuç ufak paraları, yağda kızartılmış ufak lokmalarla birlikte gelinin mogedekli arabasının üstünden evvelâ arkaya, sonra sağa ve sola birer avuç dolusu saçar. Çocuklar saçılanları kapışırlar."¹⁸

Daha gelin eve gelmeden ve birlikte aynı arabada yer alan bir ihtiyar kadın para ve yiyecekleri çocuklara saçmaktadır. Bu olayın yaşandığı yer, Karade-

9 Tunceli İl Yıllığı 1967, yy, ty, s. 75.

10 Yusuf Gül, Tunceli'de Şavaklılar, Ankara 1976, s. 28

11 İbrahim Nami Bamyacı, Pertek Folklorundan Örnekler, Erzurum 1978, s. 159 (Bitirme tezi).

12 Mazlum Nusret Kılıçkiran, Öyküleri ve Türküleriyle Kilis, Bornova 1973, s. 65.

13 Ayşegül Üstün, Mukayeseli Van Folkloru, Erzurum 1986, s. 238 (Bitirme tezi).

14 Sedat Veyis Örnek, Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla İlgili Bâtil İnanışların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki, Ankara 1966, s. 79.

15 Saim Sakaoglu, "Türk Düğün Töreleri", Kadın Ansiklopedisi, İstanbul 1984, s. 126; Erman Artun, Tekirdağ Folklor Araştırmaları / 2, Tekirdağ Folklorundan Örnekler, Tekirdağ 1983, s. 20.

16 Hamit Zübeyr Koşay, Türkiye Türk Düğünleri Üzerine Mukayeseli Matzeme, Ankara 1944, s. 20.

17 Üstün, s. 239.

18 Müstecip Ülküsal, Dobruca ve Türkler, Ankara 1966, s. 94.

niz'in kuzeybatısında yer alan Dobruca'dır; yani Avrupa'da yaşayan Türklerin vatanlarıdır.

Aksaray'ımızda yaşanan bir düğün motifi Türk dünyasında çeşitli renklere bürünmüş olarak karşımıza çıkıyor. Acaba Aksaray'ın yeri neresidir dersiniz?

Bir düğün motifinden sonra atasözlerimize ve deyimlerimize geçmek istiyorum. Atalarımızın uzun yıllar süren denemelerinin sonucunda ortaya çıkan bu sözler, zamanla kendilerini yenileyerek günümüze kadar gelebilmişlerdir. Bizler de onları yerli yerinde kullanmak suretiyle geleceğe birer miras olarak bırakacağız. Dün,

Akıl için tarık birdir

ve

Dost ile ye iç, satu pazar eyleme

şeklinde olan sözlerimiz, bugün yeni şekilleriyle şöyle söylenmektedir:

Akıl için yol birdir

ve

Dost ile ye iç, alış veriş etme

Birinci sözümüzdeki "tarık", ikinci sözümüzdeki "satu pazar" kelimeleri yerlerini yeni karşılıklarına, "yol" ve "alış veriş"e bırakmışlardır. Buna benzer değişimleri bölgemizde söylenen sözlerimizde de görebiliriz.

Gelelim Aksaray'ımızda söylenen atasözü ve deyimlerimize. Bunların bir bölümü bütün ülkemizde, hatta bütün Türk dünyasında söylenen sözler iken, bazıları sadece Aksaray ve çevresinde söylenen sözlerdir.

Akbaba gibi yüzyıl yaşayana kadar şahin gibi on yıl yaşa.

At al öğrek içinden / Kız al kardeş içinden.

Az oturan çok koşturur.

Bir evde iki kız / Biri çuvaldız biri biz.

Dalı olmayanın duldası olmaz.

Eski yediğin hurmalar / Şimdi sırtını tırmalar.

Güzele köten de yakışır, kaldı ki keten.

Kalın incelene kadar incenin canı çıkmış.

Ye kabağı at göbeğı / Ye böreğı at orağı.
Yeşil yaprak eden de er / Kara toprak eden de er.
Zengin alınca hayırlı olsun, fakir alınca nerden aldın denir.¹⁹

* * *

Abdal torbasından düşmek
Ali'ye edik olmak / Güllü'ye düdük olmak
Can otu gibi vermek
Gezdin dereyi tepeyi / Yedin eşeğı sıpayı.
İşler ayna / Çal çal oyna.
Sen gurdun nargı / Biz de geçtik argı
Yalandan soğan doğramak.²⁰

Bu sözler, sizlerin sıkça kullandığınız, işittiğiniz sözlerdir; ancak bunların tamamına yakını bu coğrafyaya, sizlerin yaşadığı bölgeye aittir. Bunların bir bölümünü ne Kayseri'de, ne de Konya'da bulabilirsiniz. Kısacası sizin coğrafyanızın sözleridir.

Ya öbürleri? Sizlerin de, Muğlalının da, Artvinlinin de kullandığı atasözleridir. Kısacası bütün ülkemizde kullanılan sözlerdir.

Açtırma kutuyu / Söyletme kötüyü.
Ağlarsa anam ağlar / Gerisi yalan ağlar.
El öpmekle dudak mundar olmaz.
Geç olsun da güç olmasın.
İt ürür kervan yürür.
Su testisi su yolunda kırılır.
Zengin malı züğürdün çenesini yorar.²¹

Bir de şu birkaç atasözümüze eğilelim; bunlar da hepimizin bildiği, sık sık kullandığımız sözlerdir.

19 Avan, s. 61-65. Dördüncü sözün son kelimesi "bez" ise de doğrusu, tığ anlamına gelen "biz"dir.

20 Avan, s. 67-70.

21 Avan, s. 61-65.

Aç tavuk düşünde kendini buğday ambarında görür.
 Akıl yaşta değil baştadır.
 Çalma elin kapısını / Çalarlar kapını.
 Kızım sana söylüyorum, gelinim sen işit.
 Su uyur, düşman uyumaz.
 Tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır.

Acaba bu atasözlerimizin yayılma alanı nedir?

Bunlardan ikisini Anadolumuzda ve Türk dünyasında arayalım, bakalım nasıl bir sonuç elde edeceğiz. Önce Anadolu'dan bir örnek verelim. Sonuncu örneklerden üçüncüsü şöyledir:

Çalma elin kapısını / Çalarlar kapını.

Bu güzel ve anlamlı sözümüz, bakalım yurdumuzda hangi şekilde karşımıza çıkmaktadır.

Erzurum : Çalma gapim / Çalarlar gapin.
 Alanya : Çalma gapıyı / Çalarlar gapını.
 Iğın : Çalma kapımı / Çalarlar kapını.
 Tirebolu : Çalma kapıyı / Çalarlar kapını.
 Çıldır : Döyme el kapısını / El de döyer kapını.
 Şanlıurfa : Çalma elin kapısını çirtiknen / Çalarlar kapıyı merteknen.²²

Biz sadece, şöyle birkaç kitapçığı karıştırıverdik; eğer gözden geçirdiğimiz kitap sayısını artırırsak, sayacağımız il ve ilçe sayısı da mutlaka artacaktır.

Şimdi de, millî hudutlarımızın dışında yaşayan soydaşlarımızla ilgili birkaç kaynaktan bulabildiklerimizi sunmak istiyoruz.

Dobruca Tatarları : Şalma kapısın / Şalarlar kapını.
 Gagavuz Türkleri : Âlemin kapunu urma parmaklan / Senin kafanı urarlar tokmaklan.
 Azerbaycan T. : Döğme özge kapısını / Döğerler senin gapını.
 Irak Türkmenleri : Çalma hanın kapısını / Çalmasınlar kapını.²³

²² Yakup Çelik, *Mukayeseli Şanlıurfa Folkloru*, Erzurum 1986, s.96. (Bitirme tezi).

²³ Çelik, s. 96-97.

Görüleceği üzere bu sözümüz, hudutlarımıza çok yakın olan Türk ellerinden alınmıştır. Bir de, daha geniş coğrafyayı ele almak istiyoruz. Acaba bir atasözümüz ne kadar uzağa gidebilmiş veya oralardan buralara kadar gelebilmiş. Bu seferki atasözümüz, yukarıda sıraladıklarımızdan bir diğeri: Kızım sana söylüyorum, gelinim sen eşit.

Azerbaycan	: Gızım sana déyirem, gelinim sen eşit.
Kırım	: Kızım sañğa aytaman, kelinim sen diñgle.
Türkmenistan	: Gızım sañğa aydayıñg, gelinim sen düş (eşit).
Karaimler	: Kızım sana aytem, kelinim sen eşit.
Balkarlar	: Kızım sañğa aytama, kelinim sen eşt.
Kazan Tatarları	: Kızım sıñğa aytem, kilinim sin tıñgla.
Başkırtlar	: Kızım hiñge aytem, kiléném hin tıñgla.
Karakalpaklar	: Kızım sağan aytaman, kelinim sen tıñgla.
Özbek Türkleri	: Kızım señğa aytaman, kelinim sen eşit.
Yeni Uygurlar	: Kızım sañğa aytay, kılınım sen tıñgla.
Kırgız Türkleri	: Kereğim sağa aytam, kelinim sen uk. Ulugum saga aytamın uulum sen uk. ²⁴

Görülüyor ki bir güzel atasözümüz bütün Türk dünyasında aynen yer alıyor. Aksaray'da da söylediğimiz bu söz nerelerde söylenmiyor ki... Sözler arasındaki farklar kelimelerin telâffuzuyla ve eş anlamlılıklarıyla ilgilidir. "Kız" kelimesi hemen hepsinde aynen söylenirken Kırgız Türklerinde "kerek" ve "ulug" şeklini almıştır. "Gelin" kelimesi de söyleyiş farklılıklarıyla "kelin", "kilin", "kilen", "kılın" şekillerine girerken bir yerde de "uul" şekliyle görülmektedir. "İşit-" fiili ise "eşit-", "eşt-", "diñgle-", "düş-", "tıñgla-" ve "uk-" şekilleriyle söylenmektedir. Ancak bunlar son derece tabii söyleyişlerdir; bunların benzerlerini Anadolu ağzlarında bile görebilmekteyiz. Meselâ, "Tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır" sözümüz, yakın zamana kadar üçü de Kars ilimize bağlı olan üç yerleşim biriminde şöyle başlıyordu:

24 Nuri Yüce, "Türk Şivelerindeki Atasözlerinde Uygunluk", *Türk Kültürü Araştırmaları*, s. 17-21 / 1-2, 1979 - 1982, s. 307-308.

Ardahan : Datlı dil ilanı...
 Kağızman : Tatlı söz yılanı...
 Tuzluca : Şirin dil ilanı...²⁵

"Tatlı" kelimesi "datlı" ve "şirin", "dil" kelimesi "söz", "yılan" kelimesi de "ılan" şekillerini alıyor. Bunu ne kadar tabii karşılıyorsak Türk toplulukları arasındaki farklı şekil ve söyleyişleri de aynı şekilde tabii karşılamalıyız.

* * *

Sıra geldi bilmece dünyamıza... Bir zamanlar kış gecelerinin vazgeçilmez eğlencesi olan "bilmece sorma" artık eski gücünü kaybetmiş, yerini elektronik aletlerle oynanan oyunlara bırakmıştır.

Erzurum'un Şenkaya ilçesinin Bardız beldesinde doğan (1954), Âşık Erol Ergani bir koşmasında bilmece kavramına bir dörtlükle eğiliyordu. O, bir dağ yamacındaki kulübede yaşayan bir çobanla kızını anlatırken onların eğlencelerine dokunmadan geçememişti.

Yolum geçti bir ağıldan bir gece,
 Duydum mani şiir dolu çok hece,
 Sorarlardı birbirine bilmece,
 Bir çoban, bir kızı, bir kaval sesi²⁶

Vaktiyle kendine has kurallarla oynanan, insanın düşünme sistemini hareket getiren bu oyun bir zamanlar Aksaray'da oynanıyordu. Eskilerin hafızasında saklanabilen bazı bilmeceleleri, 1994 yılında 28 yaşında olan Birsiz'den alınan şekilleriyle vermek istiyoruz. İlkokul mezunu ve Camiliören köyünden olan kaynak şahsımızın söylediği bilmeceleler, belki de sayıca azalmasının yanında bozulmanın da örneğini teşkil ediyordu. Bunların bir bölümü hepimizin bildiği, her yerde söylenebilecek bilmeceleler iken bazıları daha dar bir bölgede sorulan bilmecelelerdi.

25 Saım Sakaoğlu, "Erzurum, Ağrı ve Kars Kültürünün Millî Kültürümüz İçindeki Yeri", *Erdem*, 5 (14), Mayıs 1989, (bs. Ocak 1991), s. 552.

26 Emir Kalkan, *XX. Yüzyıl Türk Halk Şairleri*, Ankara 1991, s. 531.

- Limon : Ufacık tefecik / İçi dolu turşucuk.
Nar : Çarşıdan aldım bir tane / Eve geldim bin tane.
Sakal : Ben giderim o gider / Ötümde zom zom eder.
Tren : Sıra sıra odalar / Birbirini kovalar.
Yılan : Yer altında yağlı kayış.²⁷

* * *

Bunlara bir bilmece daha eklemek istiyorum.

Ak saray içinde sarı sultan oturur.

Tabii buradaki "ak saray" ilimizin adına değil, beyaz renkli saraya işaret etmektedir. Bu bilmeceimizin cevabı "yumurta"dır. Bu konuda yurt içinden ve yurt dışından birer örnek vermekle yetineceğiz.

Ak odada sarı gelin oturur.²⁸

Ak kalada sarı biyce.²⁹

İlk örnek, Erzurum ilimizin Şenkaya ilçesine bağlı Gözebaşı köyünde, ikinci ise yüzyılımızın başında Balkar Türkleri arasında derlenmiştir. Erzurum'da "oda", Balkarlarda "kala" olan mekân ilimizde "saray" olarak yer almaktadır. Böylece, "ak" ve "saray" kelimeleriyle oynanıyor, ikili anlamaya yol açılıyor. Bu inceliği fark edemeyen muhatap "ak saray"da değil de ilimiz olan Aksaray'da "sarı gelin"i aramaya başlıyor. Neyse, bizce önemli olan bu tür bir kelime oyunundan daha çok bilmeceimizin başka Türk coğrafyalarında da bilinip söylenmesidir. Diğer coğrafyaları araştırdığımız zaman örneklerin ne kadar çoğalabileceğini takdirlerinize bırakıyorum.

* * *

Birkaç örnek de anlatmaya dayalı türlerden; efsane, fıkra ve masallardan verelim. Anlatılmak suretiyle insanlara hoşça vakit geçirtmenin yanında bazı mesaj ve dersler de veren bu tür anlatmalar arasında da sıkı bir bağ vardır. Bunlardan birkaç örnekle konuşmamıza devam etmek istiyorum.

27 *Avan*, s. 55-77.

28 Kemal Öztürk, *Gözebaşı (Şenkaya) Köyü Folkloru*, Erzurum 1978, s. 121. (Bitirme tezi)

29 Wilhelm Pröhle, "Balkarische Studien II", *Kleti Szemle*, 16, 1915-1916, s. 120.

Bayram Baba'yı hepimiz tanır, hakkında anlatılan efsaneyi bilirsiniz. Ancak bir de bizden dinleyiniz. İlimizin folklor ürünleriyle ilgili bir bitirme tezi hazırlayan Yasemin Avan'ın eserinde şöyle denilmektedir:

"Bayram Baba, II. Kılınçarslan'dan sonra Aksaray'a gelmiş büyük bir evliya-dır. ["velidir" olmalıydı.] Bir türbesi vardır. Hakkında fazla bir bilgi yoktur."

"Söylentilere göre bu türbeyi yol genişletmek amacıyla kaldırmak, yerini de-ğiştirmek istemişler. Bayram Baba buna izin vermemiş. Yol genişletmede çalış-an işçilerin başlarına her gün bir kaza gelmiş. Türbeyi yerinden kaldırmak iste-yen greyderin şoförü düşüp tekerlerin altında ezilmiş. Olayın nasıl olduğu açık-lanamamış. Nihayetinde türbeyi yerinden kaldıramamışlar."

"Bayram Baba Türbesi kendi adını aldığı Bayram Baba Tepesi'nin yola ya-kın yerindedir. Burası bir mesire yeridir. Hıdırellez'de türbe ziyaret edilir, piknik yapılır."³⁰

Olayı özetlemek gerekirse velilerden bir zatın türbesi, yol açılması sebebiyle kaldırılmak istenilir; ancak türbe sahibi izin vermez ve ısrar edenlerin başına çe-şitli felâketler gelir.

Şöyle bir hafızasını yoklayınız; eski sohbetlerinizi hatırlayınız. Mutlaka ben-zer bir olayı hatırlayacaksınız. Sivas'ta, şehir merkezini istasyona bağlayan yo-lun, belki de adını İnönü Bulvarı olan yolun sol tarafında yapılmış bulunan Sos-yal Sigortalar Kurumu hastanesinin temel kazısı sırasında yaşanan olayları di-le getiren benzer bir hikâyeyi bilenlerin sayısı azalsa bile arşivlere girmiş kayıt-ları yerli yerinde durmaktadır. Yedek subaylığımı yaptığım 1972 yılında birkaç şekli dinlediğim bu Sivas varyantının yanına, Birinci Boğaz Köprüsü (Atatürk Köprüsü) için istimlak edilen arazi üzerinde, galiba çevre yolu yapımı için çalış-malar sürerken Altunizâde'de benzer bir olay yaşanmış. Bir öğrencimizin getir-diği anlatma arşivimizde korunmaktadır.

Daha ilgi çekici bir olay ise, Konya'da Hükümet Meydanı'na yapılan Yeraltı Çarşısı'yla ilgilidir. İnşaat alanının bir bölümünün kazısı sırasında, devrin valisi Kemal Katıtaş vefat etmiş, ardından da yerine vekâlet eden yardımcısı da rah-

30 Avan, s. 50.

meti Rahman'a kavuşmuştu. İki mülkî amirin kısa süre içinde vefat etmesi, bu çarşının yapımına bağlanmıştı.

Geçtiğimiz yıl, büyük bir Türk'ün adına bütün dünyada toplantılar düzenlenmiş, fıkraları anlatılmıştı. Nasreddin Hocamız, UNESCO tarafından bir yıl boyunca gündemde tutulmuştu. Biz de; Eskişehir, İzmir ve Ankara'daki çeşitli bilimsel toplantılarda ondan söz etmiş, hakkını teslim etmeye çalışmıştık.

Ancak son yıllarda Hocamıza bir rakip, hem de güçlü bir rakip çıkmıştı: Temel. Gazete sayfaları onun fıkralarına yer verirken günlük konuşmalarda da ondan sıkça söz ediliyordu.

Bunlara ek olarak Bektaşî ve İncili Çavuş'u hepimiz bilmekteyiz. Bu, herkesçe bilinen tiplerimizin yanında bir de mahallî fıkra ve tiplerimiz vardır. Bunlar, ya kim olduğu bilinen kişiler veya bir köyün ya da kasabanın adıyla anılan yöre tipleridir.

Ülkemizin bazı bölgelerindeki köy ve kasaba halkı için anlatılan, onların adına bağlanan fıkralar vardır. Güya o köyün halkı olaylara bizlerden farklı yaklaşmış; bu yaklaşmanın da bazı sebepleri varmış. Özel bir suyu olan pınardan içmişler güya. Adana'nın Karatepelileri, Silifke'nin Karayakalıları, Niğde'nin Andavallıları, Konya'nın Başarakavaklıları ve Eğistelileri, Hakkari'nin Üzümlü köylüleri; vb. Bunlarla ilgili olarak anlatılan fıkralar âdeta birbirinden kopya edilmiş gibidir. Önce bir fıkra anlatalım, sonra da ona bir sahip bulmaya çalışalım.

KARIŞAN AYAKLAR

Beş altı tané köylü duvarın üzerine oturmuş, ayaklarını da sallamışlar. Hangimizin ayağı diye ayaklarını bulamamışlar.

"Bu ayak senin!"

"Öbür ayak benim!"

"Bu benim!"

"Öbürü senin!"

diye tartışıyorlarmış. Ordan geçen bir yabancıya:

"Amca, biz ayaklarımızı bilemedik. Ha sen bi göster şu ayaklarımızı." demişler.

Adamın da elinde büyük bir sopa varmış. Geçmiş bunların alt tarafına. Tabî duvar yüksek olduğu için herkesin ayağına birer tane sopayla vurunca ayağını çeken geçmiş.

"Şimdi buldunuz mu ayağınızı?"

demiş.

"Bulduk amca ayağımızı."

demişler³¹

Bu fıkrayı Nasreddin Hocamıza bağlı olarak dinleyenleriniz vardır. Hani, eline sopayı alıp da köylülerin ayağına vuran kişi var ya, işte onu Hocamız olarak gösteren kaynaklar, bu biraz safça olan insanlarımızı usulünce cezalandırır ve kendilerine getirir.

Peki kimdir bu köylüler? Sakın Aksaray'ın Apsarı köyü halkı olmasın! Kaynaklar öyle diyor ve "Absallılar" diye adlandırılıyor. Bunlarla ilgili pek çok fıkraya anlatılır. Ancak kimler yakıştırmıştır bu fıkraları onlara? Komşu köylüler mi? Niçin olmasın ki? Bir mer'a veya arazi ihtilafı, paylaşılamayan bir su iki köyün arasını açınca araya bu tür fıkralar giriveriyor. Acaba köylülerin arasında fıkraya hak verdirecek olanlar yok mudur? Vardır elbette.

Şu fıkrayı ilk defa, makam şoförüm Mehmet Anadol'dan dinlemiştim Konya'da.

Konya'dan haber salınmış bütün köylere:

"Her köyün delisi tutulup Konya'ya getirilecek."

Ancak bu haber Başarakavak köyüne gönderilirken şöyle denilmiş:

"Köyünüzden birini gönderin."

Çünkü nasıl olsa oradakilerin hepsi birmiş, birbirinden farkı yokmuş.

Bu fıkranın benzerini Absallılar için anlatırlar. *Aksaray Folklorundan Örnekler* kitabında yer aldığına göre her hâlde bir hikmeti olsa gerek düşünüyorum.³²

Bazı fıkralar ise her bölgemizde olmasa bile bazı bölgelerimizde anlatılır. Bunlarda ne coğrafya bellidir, ne de belirli, adı sanı bilinen bir fıkra tipi vardır. Aşağıdaki örnek bunlardan biridir.

31 *Avan*, s. 46, nr. 8.

32 *Avan*, s. 48, nr. 4.

GÖZÜNÜN BİRİ KÖRMÜŞ

Bir karı koca varmış. Evlilikleri uzun süren tek düze bir evlilikmiş. Kocası hanımın siparişlerinin hepsini muntazam alır gelirmiş. Her gün eli dolu gelirmiş. Kapıdan girdiği zaman hanımı elindekileri almış. Sekiz on yıl böyle devam etmiş. Fakat bir defasında adam hiçbir şey almamış. O gün eve boş dönmüş. Her gün kocasının elinden bir şey almaya alışkın olan hanım kocasının elini boş görünce yüzüne bakmış. Meğer gözü körmüş. On beş yıllık evlilik süresince kocasının gözünün kör olduğunu görmemiş. O gün eli boş geldiği için gözünün kör olduğunu görmüş.

"Aman bey senin gözünün biri de körümüş," demiş.

Kocası da:

"Tabî, her zaman elime bakıyordun; şimdi de gözüme bakdın. Yani anladın benim gözümün kör olduğunu." demiş.³³

Ben bu fıkrayı ilk defa 1968 veya 1969 yılında, Erzurum'da yanımızda kalan eşimin anneanesi Şahadet Göl'den dinlemiştim. Aslen Tokatlı olan kaynak şahsımız da fıkrayı aynen anlatmıştı. Evet, bu fıkrayı nereye bağlayacağız? Tokat'a mı Aksaray'a mı? Yoksa başka illerimize mi? Bence bunları bir yere bağlamamız mümkün değildir. Bunlar bizim ortak kültür ürünlerimizdir; az çok değişse-ler bile temelde ortak bir yapıya, daha doğrusu motife sahibiz. Araştırılırsa Türkistan'da da, Kafkaslarda da, Balkanlarda da benzerlerini bulabiliriz.

Gelelim inanmalarımıza... Ülkemizin her yöresinde pek çok inanma vardır. Sakız çiğnemenin günah oluşu ve ölü eti çiğneniyor olması; akşamları aynaya bakmanın iyi sayılmaması, kuşun ötmesinin yabandakilerden mektubun geleceği şeklinde yorumlanması gibi nice inanışlar, Aksaray'da olduğu gibi başka il ve ilçelerimizde de kabul götür.

Biz, bir inanmaya kısaca yaklaşmak istiyoruz:

"Gece urnal kesmeyin, iyi olmaz."³⁴

33 *Avan*, s. 44, nr. 4.

34 *Avan*, s. 127.

Bu inanma; Hakkâri, Van, Sivas'ın köyleri, Konya, Ermenek, Erzurum'un Söğütü ve Topalçavuş köyleri, Turhal, Kastamonu vb. il, ilçe ve köylerimizde yaşamaktadır. Ve daha nicelelerinde bu inanmayı görmemiz mümkündür.

"Gece aynaya bakmak" da uğursuz sayılır ve bütün Anadolu'da yaygındır. Aksaray'da da öyledir. Şöyle bir hatırlayınız. Kaç geceler nineleriniz sizi elinizde ayna ile görmüştür de uyarmıştır: "İyi değildir, uğursuzluk getirir; sabah bakarsın!"

* * *

İşte böyle değerli dinleyicilerim; Aksaray'da derleyip de mukayeseli olarak elde aldığım düğün âdeti, atasözleri ve deyimler, bilmeceler, menkıbe ve efsaneler, fıkralar ve inanmalar bizi bizlere tanıtmaktadır. Bugün büyük bir bölümünü unuttuğumuz kültür ürünlerimiz aramızdaki bağı vurgulamaktadır. Bu bağ öylesine kuvvetlidir ki Asya'nın ortasından Balkanlara kadar bizleri bağlayıvermektedir. "Kızım sana söylüyorum..." diye başlayan sözümüzü hatırlayınız; nerelerde başlayıp nerelerden geçtikten sonra nelerde duruyordu. Konu coğrafyaya gelince son bir örnekle konuşmamızı tadlandırmak istiyorum. İşte size bir bilmece. Azerbaycan, Türkmenistan, Başkırdistan, Kırgızistan ve Özbekistan'da söylenen; Kumuk, Nogay ve Uygur Türkleri arasında da dolaşan ilgi çekici bir bilmece. Anadolu'da, biz Türkiye Türkleri şöyle sormaktayız:

"Gel" desem, gelmez,

"Gelme" desem, gelir.

Bir tezadı dile getiren, bizi iki defa şaşırtan bu bilmecemiz acaba diğer bazı Türk topluluklarında nasıl söyleniyor.

Azerbaycan : "Dey dey" deyerem, deymez,
"Deyme, deyme" deyerem, deyer.

Noğay Türkleri : "Kel kel" desen kelmeydi,
"Kelme" desen keledi.

Başkırt Türkleri : "Tey" tihen teymey,
"Teyme" tihen teye.

Türkmenistan : "Gel" diysem gelenek,
"Gelme" diysem gelyer.³⁵

35 Ingeborg Thalhammer, "Bütün Türkler Arasında Ortak Bilmece Var mıdır?" (Çev. Nevzat Gözaydın), *Türk Folkloru Araştırmaları Yıllığı 1983*, Ankara 1984, s. 113.

Evet, nedir "Gel", "Kel kel", "Dey dey" ve "Tey" denildiği hâlde "gelmeyen" veya "değmeyen" şey? Veya tam tersi, "gelme", "kelme", "Deyme" ve "teyme" denildiği hâlde "gelen" veya "değen" şey? Dudaklarımız. İsterseniz bir deneyiniz. Siz "Gel" veya "Dey" dediğiniz zaman onlar bir araya gelip birbirlerine değmezler; "Gelme" veya "Deyme" dediğimiz zaman ise bir araya gelip birbirlerine değiverirler. Bize düşen, Aksarayımızda benzerlerinin var olup olmadığı değil, hâlâ sorulup sorulmadığıdır. Evet, hâlâ bu bilmeceyi soran Aksaraylılar neredesiniz? İnanıyorum ki bu bilmeceyi hatırlayamayanlar akşam evlerine dönünce ilk iş olarak büyüklerine bu bilmeceyi bilip bilmediklerini soracaklardır.

Söz biter, söylenecek olanlar bitmezmiş. Hele hele konumuz Aksaray gibi tarihi binlerce yıl öteye giden bir beldemiz olursa. Elbette halkımızın kültürü bir değil pek çok konuşmanın gündemini oluşturacaktır. Birer tadım olarak sunduğumuz örneklerimize, masallarımızı, türkülerimizi, manilerimizi, ninnilerimizi, tekerlemelerimizi, kısacası pek çok ürünümüzü katamadık. Ama biliyoruz ki onlarda da aynı paralellik ve ortaklığın derin izlerini bulacağız. Öyle ya, Aksaraylı delikanlı asker ocağından yavuklusuna gönderdiği mektuba;

Mektup yazdım acele

Al eline hecele

Mektup benim vekilim

Al koynunda gecele³⁶

manisini eklemeyecek de neyi yazacaktı? Veya benzerlerini Makedonya Türklerinde de bulabildiğiniz;

Şu dağlar olmasaydı

Çiçeği solmasaydı

Ölüm Allah'ın emri

Ayrılık olmasaydı³⁷

manisini mırıldanmayacak mıydı?

Aksaray halk kültürü, millî kültürümüzün ayrılmaz bir parçasıdır. Aynı hamurdan, aynı mayadan pişirilmiş çöreklerdir; aynı kaynaktan doldurulmuş testilerdir; aynı ananın çocuklarıdır. Bize düşen ise onları koruyabilmektir; onları, bir çirkin mozağin içinde eritmemek, aslî güzelliğini saklı tutabilmektir.

36 Bu maninin birkaç örneği; Kars / Tuzluca'dan Makedonya / Ohri'den ve Kırmı Tatarlarından alınmıştır.

37 Wladzimir Zajaczkovski, "Türkische Sprach - Proben aus Mazedonien", *Folia Orientalia*, 9, 1968, s. 21.